

ségből kiáradó derű, a rejtettségben megsejtett erő, az emberi tűz és az isteni áhítat. Ezek a jellemzők összepárosíthatók; hasonlók is egymáshoz és ellentétesek is egymással. Mert a derű az áhítat testvére, a tűz az erőé, a küzdelem a mozgásé. Ugyanakkor az áhítat az erő ellentétének látszik, a tűz a derű ellentétének, a mozgás a nyugaloméknak. Mégis áthatják egymást, illeszkedő és megtermékenyítő egységbe rendeződnek, kirajzolva a lélek időtlen, mert Istennél élő arculatát.

Az imádság szeliddé tesz. A szelídség a tulajdonságok végső egysége, amint a színeké a fehér szín. Aki szelíd, annak befelé van tágas kiterjedése; kifelé halni látszik. S ahogy halódik, emberi titka is egyre mélyebbre húzódik s kifelé egyre fénylőbb.

Vasadi Péter

HONISMERET

VARGA IMRE

A CANONICA VISITATIO ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRA (I.)

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek kutatóinak lényegében három feladattal kell megbirkóznok: 1) a kézzel írt latin nyelvű szöveget el kell olvasni, 2) le kell fordítani, 3) helyesen kell értelmezni.

E három követelménynek tudományos színvonalon csak az tud megfelelni, aki kitűnően ismeri a latin nyelvet, amelyről fordít és a magyar nyelvet, amelyre fordít. És mivel a jegyzőkönyvek mindegyike egy-egy tenyérnyi valamikori élet, a fordítónak a szöveget egybe kell vetnie a korabeli vallási, társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokkal.

A jelen tanulmány azt a gyakorlati célt szeretné szolgálni, hogy a latin nyelvben kevésbé járatos honismereti kutatóknak segítségére legyen. A győri püspöki levéltárban található egyházlátogatási jegyzőkönyvek beosztását, szókincsét veszem alapul.

I. BEVEZETÉS. Ez jelzi a vizitációt elrendelő egyházi, vagy egyházi és világi méltóságok neveit, a vizitátor személyét, a vizitáció időpontját, helyét. Szemléltetés céljából a Győri Székesegyházi Főesperesség 1698-i egyházlátogatási jegyzőkönyveinek idevonatkozó részét veszem.

„Visitatio peracta penes benignissimum mandatum Sacrae Caesariae Regiaeque Mattis Dni Dni nostri Clementissimi Leopoldi I-mi Romanorum Imperatoris et Regnorum Germaniae, Hungariae, Bohemiae et Regis, Archiducis Austriae et iussu et auctoritate Serenissimi ac Reverendissimi Principis, ac Dni Dni Christiani Augusti Saxoniae et ducis et Episcopi Jaurinensis, Comitatusque ejusdem Supremi ac perpetui Comitatus ordinarii et Dni Dni nostri gratiosissimi per me Joannem Lacza venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis Archidiaconum et Canonicum loci ejusdem digesta hoc ordine quo sequitur Anno Dni 1698.” (Nem szó szerinti idézet!)

Fordítása: Egyházlátogatás, amelyet I. Lipót német—római császár, Magyarország és Csehország királya, Ausztria főhercege, szent császári és királyi feltehető urunk parancsából és főtisztelendő Keresztély Ágoston szász herceg, győri püspök őfelségének, ugyanezen vármegye örökös főispánjának, legkegyesebb

urunk és ordináriusunk megbízásából a következő sorrend szerint elvégeztem én, Lacza János győri székesegyházi kanonok és főesperes az Úrnak 1698. esztendejében.

Sacra Caesarea Regiaque Maiestas: Szent császári és királyi felség. Birtokos esetben és rövidítve így szokott előfordulni: *Sae Cae Raequē Mattis*. *Maiestas*, is (f) = felség. *Imperator*, is (m) = császár. *Rex, regis* (m) = király. *Dux, ducis* (m) = herceg. *Archidux, archiducis* (m) = főherceg. A középkorban rendkívül fontosnak tartották a címek és rangok pontos jelzését. *Serenissimus, a*, = főnséges. *Excellentissimus* = nagyméltóságú, kegyelmes. *Celsissimus* = főmagasságú. *Illustrissimus* = méltóságos. *Perillustris ac generosus* = nemzetes és vitézlő. *Generosus* = nemes. *Inclitus* = tekintetes. *Spectabilis* = tekintetes, tekintélyes. *Clarissimus* = tudós, nagy hírnév. Rövidítése: *Cl.* A középkorban általában azoknak járt, akik külföldi egyetemen teológiai doktori fokozatot szereztek.

Reverendus Dominus = Tisztelendő Úr. Rövidítése: *R. D.*

Reverendissimus Dominus = Főtisztelendő Úr. Rövidítése: *Rmus D.*

Admodum Reverendus Dominus: Nagyontisztelendő Úr. Általában espere-seknek jár ki. Rövidítése: *A. R. D.*

Canonicus Ecclesiae Cathedralis = székesegyházi kanonok.

Archidiaconus, i (m) = főesperes.

Supremus comes = főispán. *Supremus ac perpetuus comes* = örökös főispán. *Comitatus, us* (m) = vármegye. A vármegye nevéből elmaradhatatlan a tekintetes jelző. A legtöbb kéziratban a nagy I (*Inclitus*) és a *Comitatus* (*Cottus*) rövidítve, egybeírva „Hottu”-nak olvasható (pl. „In Hottu Soproniensi” = Tekintetes Sopron megyében) *Jaurinum* = Győr.

II. A HELYSÉG MEGNEVEZÉSE, JELLEGE, FÖLDRAJZI HELYZETE, A LÁTOGATÁS IDŐPONTJA. A helység neve mellett a következő szavakkal találkozhatunk: *Pagus*, i (m) = falu. *Pagellus* = falucska. *Possessio, nis* (f) = birtok. *Praedium*, i (n) = puszta, telek. *Villa*, ae (f) = major. *Oppidum*, i (n) = vásártartási joggal rendelkező község, mezőváros. *Pagus praedialistarum* = egyházi nemesek faluja (pl. Dór 1696-ban). *Pagus libertinorum* = szabadosok faluja (pl. Rábatamási 1696-ban). *Civitas, tis* (f) = város. *Pagus nobilium*, vagy *pagus curialistarum* = nemesek, kurialisták faluja.

Ezek közül néhány fogalmat részletesebben szeretnék megvilágítani.

1. *Praedialista*: egyházi nemes, szabados, hadköteles jobbággy, aki a kapott kiváltságok fejében a püspök bandériumában katonáskodott, harcolt. Jogképeség tekintetében nagy különbség volt az országos nemes és az egyházi nemes között. Az egyházi nemes: a) politikai jogokat nem gyakorolhatott, tehát nem vehetett részt a törvényhozásban, a vármegyénél nem viselhetett tiszti hivatalt, országos méltóságra nem emelkedhetett. b) Nem szerezhett nemesi birtokot. c) Jobbággyai nem lehettek és földesúri joghatóságot nem gyakorolhatott. d) A püspöktől kapott birtokkal nem rendelkezhetett, azt fiágon örökösödő joggal bírta. e) A püspöktől függött, az országos nemes csak a királynak volt alávetve. f) Nemesi címere és előneve nem lehetett. (Bővebben: Az egyházi nemesek és birtokok. Magyar Sion 1886. 937/38. old. Pannonhalmi Főapátság története, II. kötet, 204. old.)

2. *Pagus nobilium, pagus curialistarum*: nemesek faluja. Sokan tévesen azt hiszik, hogy ezekben a falvakban mindenki nemes volt. Pedig sokkal közelebb kerülünk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a nemesi falvakban mindenki — szegény volt. Az 1597. évi adólajstrom szerint Sopron megyében 38 kurialis, azaz nemesi község volt. Ezek kialakulásának okait, előzményeit két szerző ismerteti részletesen. 1.) Horváth László: Ősi sopronmegyei nemzetségek, Sopron, 1940. 71—81. old. 2.) Dr. Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Akadémiai Kiadó, 1976. 205—207. old.

Adót az államnak csak a föld (telek) után és csak a jobbággy fizetett. A földesúr cselédjeinek adómentességét Zsigmond király 1411. évi dekrétuma mondta ki. A XV—XVI. században egyes falvakban a nemesi tulajdon már annyira elaprózódott, hogy a nemes (a tulajdonost) és a dolgozót (a jobbággyot) együttesen nem tudta eltartani. A kisbirtokos nemesek ezért, hogy a jobbággyaik által az államnak fizetett adót a saját jövedelmük növelésére használhassák, jobbággyaikat elbocsátották, illetőleg cselédnek, zsellérnek fokozták le. Így a birtokot saját kezelésükben levő, adómentes nemesi földnek nyilvánították. Az állam ezt a ránézve káros eljárást nem tudta megakadályozni, mert a nemes

szabadon rendelkezhetett jobbágyával, másrészt a teleknemesítésbe az állampénztárt képviselő Kamaráknak nem volt beleszólásuk. Ezt a vármegye intézte, és itt atyafiságos alapon rendszerint indokoltnak látták a jobbágy elbocsátását. Ezeket a jobbágytalan nemeseket szokták „curialista” néven emlegetni. Az 1608. évi XIV. tc. rendelkezései tették hátrányossá a jobbágyelbocsátást, és így a teleknemesítéssel szerzett adócsalás elveszítette értelmét.

3. *Oppidum*. E rang megszerzésében a lakosság számának nem volt jelentősége. Nem csupán a vásártartási jog volt rájuk nézve jellemző, hanem az is, hogy átmenetet képeztek a teljesen földesurától függő falu és az önkormányzattal rendelkező város (eivitas) között. A mezővárosok jogi és gazdasági helyzetében három nagy korszakot különböztethetünk meg. 1) A XIV—XV. században bontakozott ki fejlődésük. A vásárjog miatt iparosok települtek be, nagyobb lett a község anyagi ereje és így a jobbágyfalvakénál előnyösebb úrbéri szolgáltatási kötelezettséget tudtak kiharcolni. A környékünkön például Csepreg és Szil már Sopronnak is komoly vetélytársai voltak. 2) A XVI. században a török hadjáratok a legtöbb mezővárost elpusztították. De a XVII. században már a török hódoltság területéről a nyugatra irányuló kereskedelemben a legtöbben újra meggazdagodtak. Jogaikat igyekeztek kiváltságlevelekkel kiszélesíteni. Megjegyzendő, hogy kiváltságlevellel (vám-, harmincad-mentesség) más községek is rendelkeztek, például Keresztény, a mai Egyházásfalu IV., mégsem számítottak mezővárosnak, mert nem volt vásártartási joguk. 3) A Mária Terézia-féle 1767. évi úrbéri rendelet után a földesurak az oppidumok minden kiváltságát igyekeztek felszámolni. Ha akad is olyan falu, amelynek földesura az „oppidum” rangot ebben a korban szerezte meg (pl. Nagycenk), ézt csak azért tette, hogy a helypénzzel, a vendéglő nagyobb forgalmával a saját jövedelmét növelje. (Bővebben: dr. Horváth Z. im., valamint Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp. 1965.)

4. *Pagus libertinorum*: szabadosok faluja. Libertinus = szabad, szabados. A szó értelme helyenként és időnként nem ugyanaz volt. Általános szabályként talán ez a meghatározás fogadható el: „libertini, seu ab omnibus laboribus exempti”. Szabadosok tehát az olyan emberek, akik valamilyen címen mentességet élveznek a jobbágyszolgáltatások alól. A rábatamásiak 1696-ban katonai kötelezettségeik miatt voltak mentesítve a jobbágyterhek alól. Szilban 1639-ben Kovács János 100 juhát a földesúrnak adta, ezért 21 évi libertinusságot kapott. De arra is van példa, hogy a földesúr világtalannak, testileg fogyatékosnak adott libertinusságot. Protestáns vizitációkban a lelkészeket is elég gyakran nevezik libertinusnak (l. Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1556—1767. Akadémiai Kiadó, 1969. 431. old.).

III. A VIZITÁCIÓ IDŐPONTJA. Az egyházlátogatást végző főesperesek mindenkor az egyházmegye legműveltebb papjai közül kerültek ki. Elegáns könyvedséggel fejezik ki magukat latinul, néha szinte fitogtatják a klasszikusok tanulmányozása közben szerzett tudásukat. Ez a szokásuk leginkább a vizitáció időpontjának jelzésében nyilvánul meg.

A rómaiak a hónap napjait három határnaptól kiindulva, *visszafelé* számították. E három határnap: 1) *Kalendae*, minden hónap elseje. 2) *Nonae*: március, május, július, október 7-ik, a többi hónap 5-ik napja. 3) *Idus*: március, május, július, október 15-ik, a többi hónap 13-ik napja. A számításnál számbavették a határnapot és azt a napot, amelyhez visszafelé számítottak. A határnapot megelőző napot *pridie*-vel jelölték. (Pl. január 5 = Nonis Januariis. Január 4 = *Pridie Nonas Januarias*. Január 3 = *ante diem tertium Nonas Januarias*. Másik példa: április 1 = *Kalendis Aprilibus*. Március 31 = *Pridie Kalendas Apriles*. Március 30 = *ante diem tertium Kalendas Apriles*. Rövidítve: a. d. III. Kal. Apr.)

IV. A HELYSÉG FÖLDRAJZI HELYZETE. Filiális községeknél az anya-egyháztól való távolságot így szokták megadni: A *matre distat una hora* (*media hora*, *uno quadrante horae*, *tribus horae quadrantibus*) = Az anyaegyháztól egy órányi (félórai, negyedórai, háromnegyed órai) távolságban van. *Districtus*, *us* (*m*) = járás, egyúttal esperesi kerület. *Dioecesis*, *is* (*f*) = egyházmegye.

Előfordul, hogy a helységnek ismertebb várostól való távolságát is megadják. *Milliarium*, *ii* (*n*) = római mérföld, kb. 1,5 km. *5000 passuum* = 1 földrajzi mérföld, kb. 7,5 km. Egy magyar mérföld = 8, 354 km. (Bővebben: Györkössy i. m. 616. old.)

V. A TEMPLOM LEÍRÁSA. Idézem a mezőörsi templom 1698. évi, az egyházasfalui templom 1807. és 1875. évi leírását. E három együtt nagyjából tartalmazza azokat a latin szakkifejezéseket, amelyekkel a kutató e tárggyal kapcsolatban találkozhat.

„Oppidum Örss. Hoc oppidum Örss vocatum est possessio Illustrae (Illustrissimae) Comitissae Catharinae Thököly. In quo visitavi Eccliam (Ecclesiam) ejusdem loci in medio oppidi situatam quadranguliter aedificatam sat pulchre intus forisque ornatam et dealbatam. In qua habent in medio ad plagam septemtrionalem cathedram lapideam, mensam ovalis figurae lapideam, supra quam mappam chanabaceam et supra cathedram communem turcum tapetem. Ante hanc eandem cathedram candellabrum futile aereum duodecim radios habens pro 12 candellis. Item in circuitu mensae ejusdem cancellos ligneos diversis coloribus decoratos ad ritum ipsorum pro distributione Coenae dominicae accomodatos.”

Fordítása: Ez az Örsnek nevezett mezőváros Thököly Katalin öméltóságának birtoka. Meglátogattam itt a község központjában négyszögletesen épített, kívül-belül szépen felszerelt és fehérre meszelt templomot. Ennek közepén, északi irányban van a kőből készült szószék, az ovális alakú kőből készült asztal, rajta vászonterítő, a szószéken pedig közönséges török szőnyeg. A szószék előtt 12 ágú, 12 gyertya részére alkalmas rézből készült és a mennyezetről lelógó gyertyatartó van. Az asztal körül különböző színekkel díszített farácszat van, ahol az ő ritusuk szerint az Úrvacsorát szokták kiosztani.

Ecclesia, ae (f) = templom. Nemcsak a falu közepén (in medio pagi) lehet, hanem ellenkezőleg: in fine pagi, vagyis a község szélén, igen sokszor „in colliculo”, vagyis dombocskán. Aedifico, are = építeni. Orno, are = díszíteni, felszerelni. Dealbo, are = bemeszelni. Plaga, ae (f) = égtáj. Septemtrionalis, e = északi. Cathedra, ae (f) = szószék. Lapideus (3) = kőből való. Candelabrum, i (n) = gyertyatartó. Candela, ae (f) = gyertya. Cancelli, orum = rács, kerítés, korlát. Mappa, ae (f) = terítő. Channabum, i (n) = kender. Tapes, etis (m), vagy tapetum, i (n) = szőnyeg.

Továbbra is Mezőörs 1698. „Haec Ecclesia solum tabulatis asseribusque diversis floribusque coloratis ornata et per totum in circuitu a parte occidentali et meridionali choro ligneo constructa... inferius padimento lateritio strata, sedibusque ex pineis asseribus repleta... Forinsecus muro lateritio recenter tantum intra huius anni ambitum est circumdata, supra fores ejusdem vel portam turrim lapideam totam duplici fornice tectam satis amplam et fortem, in qua habentur duae campanae sine ulla benedictione, maior centenariorum duorum et medii, minor fors centenarium semialterum habens.”

Fordítása: Ennek a templomnak egyedüli ékessége a különböző színű virágokkal befestett deszkamennyezet, valamint az egész déli és nyugati oldalon levő fából készült kórus. Padlózata téglából készült, fenyőfa deszkákból készült székekkel, vagy inkább padokkal van tele. Kívülről téglá és kőből készült fallal kerítették körül mostanában, ebben az esztendőben. A bejárat fölött kettőszerűen boltozott, elég tágas és erős kőtorony van. Itt van a két harang: az egyik kettő és fél mázsás, a kisebbik talán fél mázsa. Szentelésben nem részesültek.

Chorus, i (m) = kórus, karzat. Tabulatum, i (n) = deszkázat, mennyezet. Asser, is (m) = lécz, rúd, deszka. Pineus = fenyőfából készült. Padimentum, i (n) = padlózat. Latericius (3) = téglából való. Flos, ris (m) = virág. Sterno, stravi, stratus = leteríteni. Sedes, is (f) = szék, ülőhely. Foris, is (f) = bejárat. A templom lehet „per totum tabulatum”, azaz padlásszerűen deszkázott mennyezettel, vagy pedig „per totum fornice constructa”, azaz mindenütt bolthajtásos. Fornix, icis, (m) = bolthajtás. Campana, ae (f) = harang. Campana agonisantium = lélekharang.

Centenarius = 100 fonttal, vagyis százszor 0,56 kg. A fenti harang súlya tehát 140 kg, nem 250 kg! Megjegyzem, hogy volt 120 fontból álló mázsa is használatban.

A torony = turris, is (f). Rendszerint egybe van építve a templommal.

A torony lehetett bádogg(lemez) fedéssel: Turris lamina tecta. Vagy zsindeleyel: scandulis tecta. Leginkább fazsindeleyel: scandulis ligneis.

Részlet az egyházasfalui templom 1807. évi leírásából. „Totum corpus Ecclesiae cum turri et Sanctuario protensum est in longum 9 1/2 orgias, navis cum Sanctuario in altum 3 orgiarum est et 6 pollicum, in latitudine computet 3 orgias 1 pedem et 9 pollices. Sacristia vero in longitudine computet 3 orgias,

in altitudine vero 1 1/2 orgiam, in latitudine aequae 1 1/2 orgiam, fornita." (A templom épülete a toronnyal és a szentéllyel együtt 9 1/2 öl hosszú, a hajó és a szentély 3 öl és 6 hüvelyk magas, szélessége pedig 3 öl, 1 láb és 9 hüvelyk.)

Ezeknek a régi mértékegységeknek az átszámításában nagyon óvatosnak kell lenni. Ezért csak tájékoztatásul közlöm, hogy Sopron vidékén a bécsi és pozsonyi öl volt használatban és ez 1.896 métert jelentett. 1 láb ennek 1/6-a, vagyis nagyjából 31 cm. Egy hüvelyk pedig a lábnak 1/10-e, vagyis 3 cm. Ugyanazon mértékegységen jóformán minden nagyobb városban, országrészben mást értek. Ha valaki ezt nem veszi figyelembe, akkor a számítgatásainál könnyen előfordulhat, hogy kétszer kettő öt, vagy három lesz.

„Tam Ecclesia, quam Sacristia quod ex unica tantum parte fenestras habeant, libero aeris meatu carent, idcirco satis humidae, quare praesertim ornatus Ecclesiae in sacristia armario includi, saepe per dies aliquot exponendi, sicque conservandi sunt.” (A templomnak és a sekrestyének csak egyik részén vannak ablakok. Így a falak a szabad levegőmozgás hiányában eléggé vizesek, nyirkosak. Ezért a sekrestyei szekrényekben levő templomi ornátusokat, ruhákat gyakran egész napra ki kell rakni. Csak így lehet őket megőrizni a pusztulástól.)

Humidus (3) = vizes, nyirkos. Fenestra, ae (f) = ablak. Armariolum, ii (n) = szekrényke. Ornatus, us (m) = felszerelés. Expono, ere, posui, positus = ki-rakni.

A legrégebbi román vagy gót stílusú falusi templomok is rendszerint „keletnek”, azaz kelet-nyugati irányban fekszenek. Az északi falat nem törte meg ablak, ez volt a festmények helye. Ablakok a déli falon voltak. Az egyházfalui templom sekrestyéje és oratóriuma ma is ezt a megoldást mutatja.

Egyházasfalu, 1875. „Praesentes aedes sacras e diruti praepositurae quondam hic florentis aedificii lapidibus extractas esse communis opinio asserere amat, ast perantiquas esse et ante tempora reformationis abs dubio extitisse illas, colligere licet e visitatione canonica de anno 1735-o, quae Ecclesiam Egyházasfalvaensem postquam prae manibus haereticorum extitisset, opera dominorum terrestrium recuperatam fuisse asserit...”

Erről a szent templomról a közvélemény azt állítja, hogy azt az egykor itt virágzó prépostság lerombolt épületének kőveiből építették. Hogy ez (a templom) nagyon régi és már a reformáció előtt is létezett, az kitetszik az 1735. évi kanonika vizitációból is. Ez ugyanis azt mondja az egyházasfalui templomról, hogy miután az a heretikusok kezében volt, a földesurak fáradozásával tudták ismét visszaszerezni.

Aedes, is (f) = templom. Florens, entis = virágzó, hatalmas. Praepositura, ae (f) = prépostság. Opinio, onis, (f) = vélemény. Dirumpo, ere = lerombolni. Dominus terrestris = földesúr. Dominus, i (m) = úr.

A templom építésének idejére vonatkozóan még a következő kifejezésekkel találkozhatunk. Anno ab hinc circiter... erecta = ezelőtt ... évvel emelték. A qua et quando aedificata nescitur: nem lehet tudni, hogy ki és mikor építette. Annus erectionis fugit hominum memoriam: az építés évére már senki sem emlékszik.

A templom állaga, állapota (Fabrica Ecclesiae). Est in statu bono (misero, ruinoso) = Jó, (szánalmas, romos) állapotban van. Török idők után sokszor olvashatjuk: Per hostes erat combustum = az ellenség felégette. In cineres reducta fuerit = földig rombolták. A pázmándi templomról 1748-ban tréfálkozva írja a főesperes: „Fabrica eius tam in exitioso statu est, ut nemo sine elicitia prius contritione eam tute ingredi possit”. Vagyis annyira rozzant állapotban van, hogy a bánat előzetes felindítása nélkül nem lehet nyugodtan belépni.

Igen sok középkori templomunk sorsa végződött úgy, ahogyan azt az 1698-as győri székesegyházi főesperesség vizitációja írja a csécsényi templomról. „Ecclesia tota desolata... Etiam hoc anno murus lateralis ex una parte corruit, reliqui etiam dietim collabent... Nobiles mollam suam exustam »redificare« volentes partem unam Ecclae collapsam asportantes pro fundamentis molae posuerunt...” A templom egészen romos. Az egyik téglafal ebben az évben omlott össze, a további részek is napról napra dűledeznek. Nemes urak leégett malmuk felépítéskor a templom egyik leomlott részének anyagát rakatták a fundamentumba.

Corruo, ere = leomlani. Asporo, are = elhordani, szállítani. Dietim = napról napra. Mola, ae (f) = malom. Exuri, ussi, ustus = elégetni. Aedifico, are = építeni. Reaedifico, are = újra felépíteni.